

БЕЗПЕКА ПРАЦІ – УМОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

У процесі виробничої діяльності на працівників впливає багато шкідливих (небезпечних) виробничих факторів: фізичних, хімічних, біологічних та психофізіологічних, які можуть безпосередньо вплинути і на стан їх здоров'я.

Так, за офіційною статистикою, у 2007 р. кількість випадків виробничого травматизму зменшилася на 4,2% порівняно

з 2006 р. і становила 18192 (у тому числі зі смертельними наслідками – 1176, що на 9,1% більше порівняно з 2006 р.). Крім того, кількість осіб, які отримали професійне захворювання, становила у 2007 р. 5947 чол., що на 3,1% менше порівняно з 2006 р.

У роботі [1] наголошується, що Україна має найвищий показник за ризиком загибелі на 100 тис. працюючих (наприклад, порівняно з Великобританією – у 8,5 рази, Японією – 3 рази, Німеччиною – 2). Виникнення нещасного випадку або отримання професійного захворювання на виробництві веде не тільки до погіршення або втрати здоров'я, заробітку, настання економічних втрат для підприємств та держави в цілому, але і до суттєвого посилення негативних демографічних тенденцій в Україні.

Проблема безпеки праці розглядається фахівцями та спеціалістами Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду, а, наприклад, соціально-економічні проблеми розвитку

охорони праці досліджуються у вітчизняних наукових інститутах та освітніх закладах, у тому числі в Інституті економіки промисловості НАН України (відділ економічних проблем охорони праці та соціальної політики), Інституті демографії та соціальних досліджень НАН України тощо. Так, у роботі [2] зазначається, що серед визначених загроз руйнування трудового потенціалу є недосконалість державного управління збереженням та розвитком трудового потенціалу України.

Метою статті є аналіз важливості забезпечення належного рівня безпеки та умов праці на виробництві як важливого джерела збереження і розвитку трудового потенціалу України та надання рекомендацій щодо вдосконалення системи охорони праці.

У роботі [3] констатується, що промислова безпека зі всіма своїми проблемами і наслідками давно вийшла за межі виробництва, у тому числі в соціальному сенсі, а аварії негативно впливають на все суспільство. Це не тільки втрата основних фондів і кваліфікованих кадрів, але і покалічені долі та зруйновані сім'ї. Так, протягом 2000-2006 рр. органами статистики України за підтримки Міжнародної організації праці (МОП) та ПРООН проводилися соціально-демографічні обстеження з питань базової захищеності населення. Були виявлені найважливіші пріоритети у відповідях опитаних (рис. 1) [4].

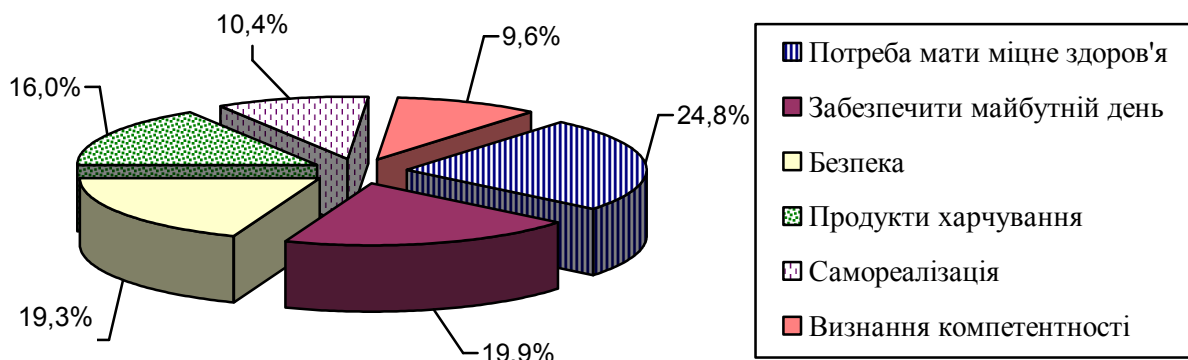

Рис. 1. Оцінка життєвих пріоритетів у відповідях респондентів

З рис. 1 видно, що «безпека» має значну питому вагу у визначенні життєвих пріоритетів українців – 19,3%.

У табл. 1 [4] наведено оцінку стану безпеки працюючих на підприємствах (у сільській та міській місцевості) України.

Таблиця 1. Оцінка стану виробничої безпеки респондентів

Стан безпеки на роботі	Міські поселення				Сільська місцевість			
	2002	2003	2004	2006	2002	2003	2004	2006
У безпеці	41,8	61,4	66,1	68,4	37,2	64,8	67,4	69,7
У небезпеці	10,7	16,2	14,7	13,5	8,8	11,9	10,9	10,0
Не могу відповісти	47,5	22,4	19,2	18,1	54,0	23,3	21,7	20,3

Протягом останніх років збільшується частка осіб, які вважають, що стан безпеки на робочому місці постійно поліпшується: з 41,8% у 2002 р. до 68,4% у 2006 р. (у містах), аналогічна тенденція в сільській місцевості. Крім того, питома вага працюючих, які вважають умови своєї роботи небезпечними, становила в 2006 р. 13,5% (у 2002 р. – 10,7%).

Найбільше занепокоєння у працівників з точки зору небезпечності умов праці викликають надмірний шум (61,7% опитаних, які оцінили умови своєї роботи як небезпечні), небезпечні механізми (60,2%), робота з хімічними речовинами (50,4%) та підвищена або понижена температура повітря (49,7%). На думку респондентів, працювати у шкідливих та небезпечних умовах людей спонукає можливість отримання

додаткових грошей (41,6% відповідей) та загроза втратити роботу (20,9%). Серед основних причин, які перешкоджають створенню на підприємстві безпечних умов праці, зайняті працівники називають недостатність коштів та значний знос виробничих фондів – відповідно 40,0 та 28,1% відповідей.

Вирішення проблем безпеки праці, у тому числі виробничого травматизму, сприятиме не тільки зростанню обсягів виробництва та продуктивності праці, але і послабить негативні демографічні тенденції в Україні. Так, за даними фахівців, при обсягах виробництва ВВП (з розрахунку на 1 млрд. дол. США) в Україні втрачають життя 23 чол., у Росії – 24, а в країнах Західної Європи – 1. Наприклад, у Програмі розвитку ООН (ПРООН) представлена «Доповідь про

розвиток людини 2007/2008», де наголошується, що ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності (КПС) в Україні становить 6848 дол. США (це значення менше порівняно з Ісландією у 5,3 раза; Норвегією – 6; Люксембургом – 8,8; Росією – 1,58 раза).

Можна двома шляхами підвищувати значення КПС для України. Перший – використання екстенсивного чинника, який передбачає збільшення використання обсягів робочої сили, що є практично нереальним, оскільки в Україні розвиваються негативні

демографічні тенденції (табл. 2). Тому стає зрозумілим, що варто переходити на інтенсивний розвиток економіки. Це передбачає зміщення акцентів на підвищення освітнього рівня населення, поліпшення стану здоров'я, а також проведення більш ефективної політики у сфері охорони праці. Аналіз тенденцій зміни чисельності населення, у тому числі внаслідок зовнішніх причин (виробничого травматизму зі смертельними наслідками, професійних захворювань тощо), наведено в табл. 2 [4].

Таблиця 2. Аналіз зміни чисельності населення, у тому числі за рахунок зовнішніх причин

Показники	Роки					Темп зростання, %	
	1995	2000	2005	2006	2007	2007-1995	2007-2006
Чисельність населення України, млн. чол.	51,05	48,93	46,93	46,65	46,37	90,83	99,39
Економічно активне населення у віці 15-70 років (середнє значення), млн. чол.	25,56	22,83	22,28	22,24	22,32	87,32	100,35
Населення працездатного віку, млн. чол.	23,05	21,15	20,48	20,55	20,60	89,37	100,24
Зайняте населення, млн. чол.	24,13	20,17	20,68	20,73	20,90	86,66	100,82
Кількість померлих, тис. чол.	792,6	758,1	782,0	758,1	762,9	96,25	100,63
У тому числі через нещасні випадки, отруєння, травми, тис. чол.	82,7	73,6	70,0	64,6	66,0	79,80	102,16
Кількість нещасних випадків на виробництві	80450	34288	20817	18992	18192	22,61	95,78
У тому числі зі смертельними наслідками, чол.	2195	1325	1088	1077	1176	53,57	109,19
Питома вага кількості осіб, які загинули на виробництві в загальній кількості померлих, %	0,270	0,160	0,130	0,140	0,150	55,55	107,14
Питома вага кількості осіб, з якими сталися нещасні випадки на виробництві в структурі населення, у тому числі працездатного віку, %	0,150 0,340	0,070 0,160	0,040 0,100	0,040 0,090	0,030 0,080	20,00 23,52	75,00 88,88
Питома вага нещасних випадків зі	2,65	1,80	1,55	1,66	1,78	67,16	107,22

смертельними наслідками в загальній кількості померлих через зовнішні причини, %							
--	--	--	--	--	--	--	--

Аналіз основних показників у табл. 2 дозволив зробити такі висновки.

Чисельність населення України скоротилась у 2007 р. порівняно з 1995 р. на 9,17% (на 4,68 млн. чол.), у тому числі чисельність економічно активного населення – на 12,68% (на 3,24 млн. чол.); кількість населення працездатного віку – на 10,63% (на 2,45 млн. чол.); чисельність зайнятого населення – на 13,34% (на 3,23 млн. чол.).

Кількість нещасних випадків виробничого характеру за відповідний період зменшилася на 77,39%, у тому числі зі смертельними наслідками – на 46,43%, що є позитивною тенденцією. З одного боку, це пов'язано з тим, що здійснюється ефективна державна політика в напрямі поліпшення умов праці на виробництві, з іншого – економічною кризою 1991-1994 рр., наслідки якої відчуються і нині.

Негативною тенденцією є висока частка кількості померлих через зовнішні причини в загальній кількості померлих (у 2007 р. – 8,68%), а також зростання рівня виробничого травматизму зі смертельними наслідками у 2007 р. порівняно з 2006 р. (темп зростання – 109,2%) та збільшення питомої ваги кількості осіб, які загинули на виробництві, в загальній кількості померлих в Україні з 0,13% у 2005 р. до 0,15% у 2007 р. Відомо, що середній вік загиблих на виробництві – від 30 до 40 років, а це найбільш активні, працездатні та висококваліфіковані кадри.

Отже, тенденції, наведені в табл. 2, свідчать, що внаслідок стрімкого зменшення чисельності населення України (депопуляції) зростання питомої ваги нещасних випадків зі смертельними наслідками на виробництві у чисельності

померлих та достатньо високого рівня смертності від зовнішніх причин, у тому числі через травми на виробництві, професійні захворювання, забезпечення безпеки життя людини як найважливішої цінності держави має розглядатися, як важливе джерело збереження та розвитку трудового потенціалу України.

На збільшення масштабів смертності населення (внаслідок зовнішніх причин) звертає свою увагу в наукових працях член-кореспондент НАН України Е. Лібанова, яка відмічає дуже високу летальність через зовнішні чинники (алкоголізм, паління, виробничий та побутовий травматизм, нещасні випадки на дорогах тощо). Висока передчасна смертність призводить до значних втрат трудового потенціалу України, особливо чоловіків. Говорячи про демографічну кризу, науковець відзначає не кількісні ознаки демографічних процесів, а якісні: низьку тривалість життя, високу захворюваність, у тому числі професійну, тощо.

З метою визначення причин смертності в Україні проаналізуємо рис. 2 [4] (станом на 01.01.2008 р.). На третьому місці серед причин смерті – зовнішні причини – 66 тис. чол. (8,6%), у тому числі більше 1 тис. чол., які загинули в результаті виникнення нещасного випадку на виробництві.

У роботі [5] підтверджено тезу про зростаючу загрозу здоров'ю з боку зовнішніх причин смерті, що потребує невідкладних дій. Тим більше, йдеться не про неминучий перебіг подій, як у випадку зі смертністю від переважно вікових патологій, а про досить реальний вельми вагомий резерв збереження десятків тисяч життів осіб у розквіті літ і сил (трудоного потенціалу), які безглуздо втрачаються через неприродні причини.

Так, відомий учений-демограф України В. Стешенко вважає, що гіпотетичні резерви подовження тривалості життя населення України (нині в середньому становить 67,7 року) за умови повної

ліквідації смертності від нещасних випадків, убивств, самогубств та інших зовнішніх чинників становить близько 7,5 року життя для чоловіків і 3 роки – для жінок.

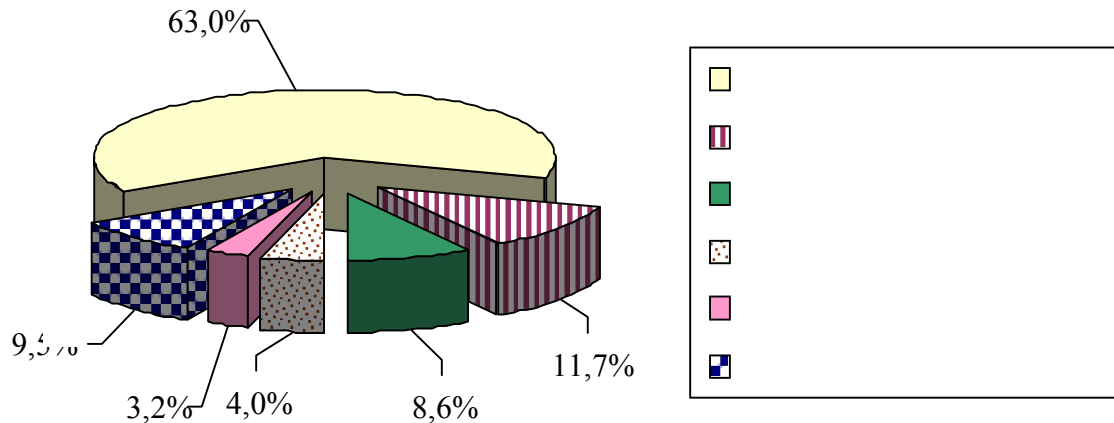

Рис. 2. Аналіз розподілу питої ваги причин смерті серед померлих

Крім того, розрахунки фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України свідчать, що скорочення смертності чоловіків у вікових групах 35-39 років і старше лише на 10% зберегло б 387,6 тис. чол. щорічно.

Забезпечення безпечних умов праці є також важливим напрямом реалізації стратегії формування розвинутого ринку праці. Адже саме фактор здоров'я зайнятого населення відіграє ключову роль у забезпеченні продуктивного використання трудового потенціалу суспільства. Високий рівень захворюваності внаслідок тривалого перебування працюючих у шкідливих умовах значно погіршує стан здоров'я працездатного населення. При цьому збільшення питої ваги працівників, зайнятих у шкідливих умовах праці, виступає дестимулюючим чинником ринку праці. Не менш важливим негативним чинником, на думку авторів монографії [6], є зростання питої ваги жінок, які працюють у шкідливих

умовах, оскільки це істотно впливає на репродуктивну функцію жінок, а отже, на майбутній розвиток трудового потенціалу України та держави в цілому.

У роботі [6] наведено інтегральний індекс розвиненості ринку праці, у тому числі за таким індикатором, як безпека умов праці (рис. 3).

Найменше значення індикатора безпеки умов праці зареєстровано в Луганській (0,011), Донецькій (0,080), Дніпропетровській (0,006) областях, що пояснюється високою концентрацією підприємств хімічної, металургійної, вугільної промисловості, де найвищий ризик аварійності та травматизму. Наприклад, рівень первинної інвалідності через травми, отруєння та деякі інші наслідки зовнішніх причин найбільш високий у Донецькій області. Найбільше значення індикатора безпеки умов праці зареєстровано в Чернігівській (0,665) та Закарпатській (0,611) областях.

Підвищення рівня безпеки на регіональному рівні потребує розробки комплексної та ефективної політики

розвитку системи охорони праці, у тому числі в напрямі збереження трудового потенціалу України. Так, у 1999 р. Указом Президента України схвалено «Основні напрями розвитку трудового потенціалу України на період до 2010 року», у тому числі у сфері охорони праці: виведення з експлуатації будівель

та споруд, що перебувають в аварійному стані; зменшення кількості робочих місць із небезпечними, шкідливими та несприятливими умовами праці; стимулювання інвестування екологічно чистих та створення безпечних умов праці; підвищення ефек-

Регіони, області

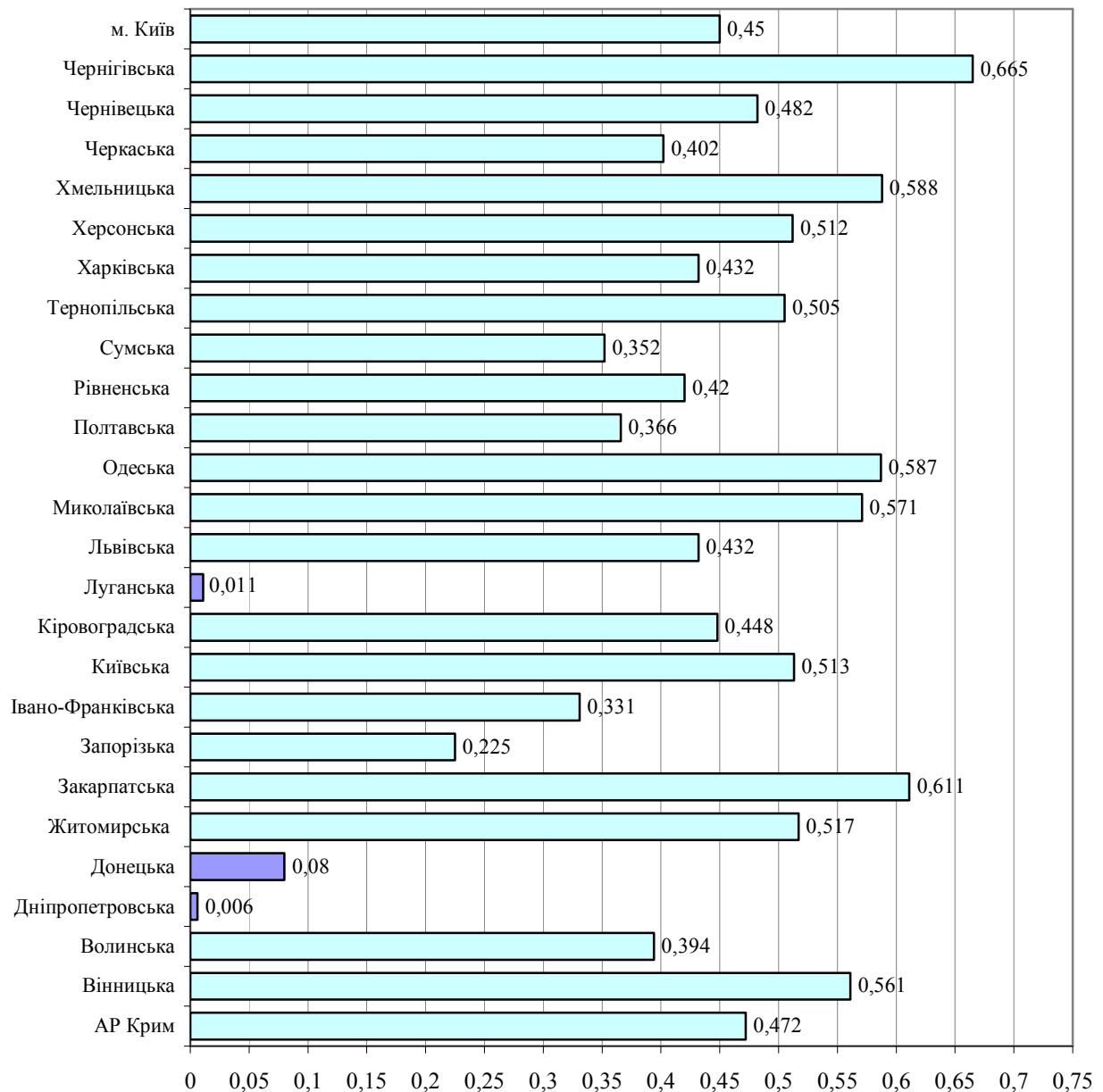

Рис. 3. Аналіз регіональних індикаторів безпеки умов праці

тивності діючої системи управління охороною праці на всіх рівнях; створення

ефективної системи навчання з питань охорони праці.

У 1999 р. до зазначеного указу входив такий актуальний напрям розвитку трудового потенціалу, як створення та впровадження системи загальнообов'язкового соціального страхування від нещасного випадку та професійного захворювання. Дана система почала розвиватися з 1999 р., законодавчо її регулюють Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23.09.1999 р. № 1105-XIV (Закон 1); Закон України «Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 22.02.2001 р. № 2272-III (Закон 2); Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації та проведення медико-соціальної експертизи втрати працездатності» від 04.04.1994 р. № 221; Постанова Кабінету

Міністрів України «Про затвердження Положення про наглядову раду Фонду соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання (Фонд) від 05.05.2000 р. № 752 та інші.

Фахівці в галузі охорони праці та економіки наголошують на проблемі встановлення страхових тарифів. За чинним порядком в Україні необхідно щороку затверджувати й переглядати страхові тарифи, які визначаються до фактичних витрат на оплату праці найманих працівників. Згідно із Законом 2 страхові тарифи встановлено відповідно до класів професійного ризику (від 1 до 67), а наприклад, у Німеччині нараховують близько 600 тарифів. Тому, на думку фахівців, необхідно розробити ефективну методичку віднесення видів економічної діяльності до класу професійного ризику, що дозволить із високою імовірністю розрахувати величину страхових внесків, підвищити фінансову стійкість Фонду та забезпечити гідний рівень виплат (табл. 3) [7].

Таблиця 3. Аналіз страхових виплат Фондом потерпілим за 2007 р.

Показники	Сума, тис. грн.	Питома вага, %	Кількість страху- вальників
Доходна частина бюджету Фонду			
Страхові внески роботодавців усього, у тому числі:			
юрідичних осіб			1143794
фізичних осіб			786509
добровільні внески	3113060		357074
Видаткова частина бюджету, у тому числі:		2977790	
<i>Відшкодування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або в разі його смерті, у тому числі:</i>	2513226,7	100	318794
витрати пов'язані з відшкодуванням пенсійному фонду;	77103	3,06	
допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю до відновлення працездатності або встановлення інвалідності	77098,9	3,06	35947
одноразова допомога потерпілому в разі стійкої втрати професійної працездатності	386767,8	15,38	16017
щомісячна грошова сума в разі часткової чи повної втрати працездатності, що компенсує відповідну части-	1615893,8	64,35	298144

ну втраченого заробітку потерпілого			
виплата при тимчасовому переведенні потерпілого на легку роботу	433,1	0,02	328
одноразова допомога в разі смерті потерпілого	178765	7,1	1676-утр. 1843-сім'ї
щомісячні страхові виплати особам, які мають на це право в разі втрати годувальника	115485,1	4,59	20650
витрати на поховання потерпілого	1382,2	0,05	992
грошові суми за моральну (нематеріальну) шкоду	60297,8	2,39	3055

Отже, у 2007 р. Фонд налічував близько 2 млн. страхувальників. Зменшення чисельності населення, у тому числі працездатного віку, може призвести до зменшення надходжень коштів у Фонд, що потребує переходу до диференційованих страхових тарифів та посилення економічних важелів при їх встановленні, які мають залежати не тільки від фонду заробітної плати, але і від рівня виробничого травматизму на конкретному підприємстві. З цією метою необхідно мотивувати роботодавців до поліпшення умов праці. Наприклад, у ст. 25 «Економічне стимулювання охорони праці» Закону України «Про охорону праці» передбачається звільняти підприємства від страхових платежів, які повністю дотримуються всіх вимог з охорони праці та на яких відсутні випадки виробничого травматизму. Для цього можна встановити конкретний термін, наприклад протягом останніх трьох років. Крім того, додатковим джерелом формування Фонду може бути виведення економіки України з «тіні».

З іншого боку, необхідно мотивувати працівників та застосовувати заохочення за активну участь та ініціативу у здійсненні заходів щодо підвищення рівня безпеки та поліпшення умов праці. Фактично зазначена стаття закону не застосовується, а для її широкої реалізації доцільно відходити від адміністративних методів у системі охорони праці, більше приділяти уваги соціально-економічним заходам через законодавчу підтримку. Наприклад,

розробити механізм соціально-економічної мотивації роботодавців і працівників щодо дотримання безпечних умов праці.

Розмір відшкодування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або в разі його смерті, який становив у 2007 р. 2,5 млрд. грн., можна розглядати як додатковий резерв економії коштів, які можна витратити на інші соціальні потреби держави, у тому числі на превентивні заходи збереження та розвитку трудового потенціалу України. Для цього необхідно вдосконалити систему охорону праці. Наприклад, значно знизити рівень виробничого травматизму, у тому числі зі смертельними наслідками, можна шляхом реалізації ефективної системи навчання з охорони праці. Ураховуючи особливості контингенту слухачів (дорослого населення), необхідно при цьому враховувати багато факторів: вік, зайнятість, психологічні особливості тощо. Найбільш перспективною технологією при навчанні працівників з охорони праці є модульне навчання, розроблене МОП («Модулі трудових навичок»), основу якого становить концепція фактора компетентності. Перевагами модульного навчання порівняно з традиційним є: підвищення рівня мотивації слухачів, особливо за рахунок індивідуалізації навчання; скорочення вартості навчання, у тому числі за рахунок: витрат на проїзд, проживання, харчування тощо;

скорочення тривалості навчання (за рахунок виключення матеріалу, який знають слухачі); підвищення якості навчання тощо.

Висновки. По-перше, зменшення рівня виробничого травматизму, у тому числі зі смертельними наслідками, враховуючи демографічну кризу в Україні, є важливим резервом збереження та розвитку трудового потенціалу України.

По-друге, важливими напрямками вдосконалення системи охорони праці в Україні є: розробка ефективного механізму встановлення диференційованих страхових тарифів на окремо взятому підприємстві; застосування економічних стимуляторів для працівників, які у своїй роботі дотримуються всіх умов праці, техніки безпеки та охорони праці. Для цього необхідно: вдосконалення системи оплати праці; збільшення доходної частини Фонду соціального страхування від нещасного випадку шляхом виведення українських підприємств з «тіні»; упровадження ефективної технології навчання з охорони праці, яка ґрунтується на концепції фактора компетентності, що дозволить підвищити рівень мотивації слухачів до навчання, зменшить вартість навчання, підвищить його якість тощо.

Отже, ці та інші напрями підвищення ефективності системи безпеки праці розглядаються як важливі

резерви збереження та розвитку трудового потенціалу України та держави в цілому.

Література

1. Суслів Г. Забезпечення безпечних умов праці – основна мета державного нагляду // Охорона праці. – 2007. – № 10. – С. 5.

2. Новікова О. Напрями вдосконалення державного та регіонального управління щодо збереження та розвитку трудового потенціалу України // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 2. – С. 3-12.

3. Сторчак С. Головне для нас – допомогти роботодавцю уникнути виробничих аварій // Дзеркало тижня. – 2008. – № 16-17.

4. www.ukrstat.gov.ua.

5. Демографічна криза в Україні / За ред. В. Стешенко. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2001. – 560 с.

6. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.

7. Звіт про виконання бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України за 2007 рік // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 43. – С. 23.